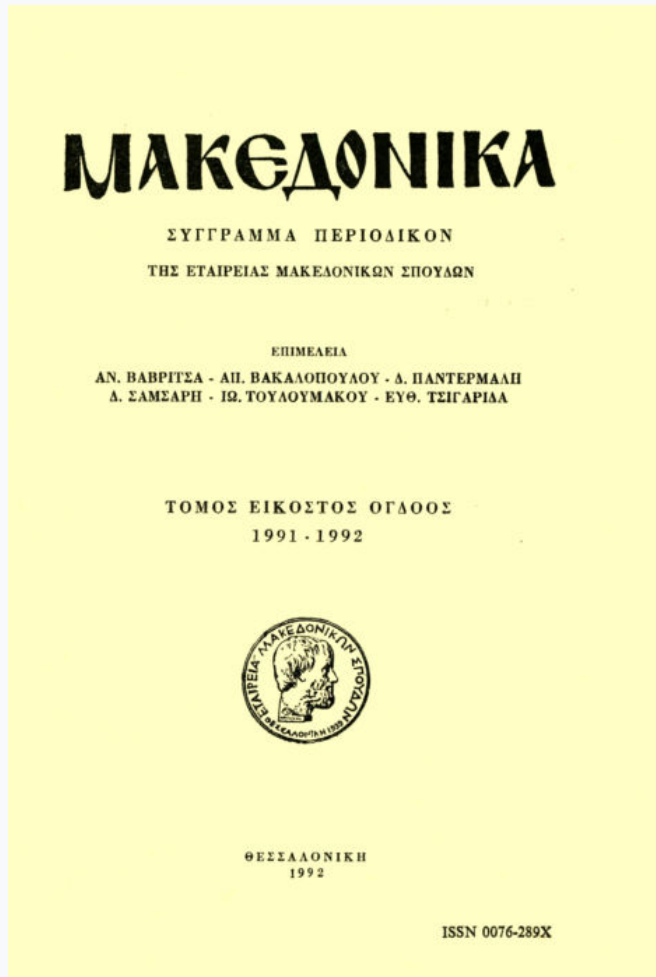

Μακεδονικά

Τόμ. 28 (1992)

Δημώδεις ιστορικές παραδόσεις από τη Δυτική Μακεδονία

Μ. Γ. Βαρβούνης

doi: [10.12681/makedonika.158](https://doi.org/10.12681/makedonika.158)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαρβούνης Μ. Γ. (1992). Δημώδεις ιστορικές παραδόσεις από τη Δυτική Μακεδονία. *Μακεδονικά*, 28, 502–510.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.158>

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Λαογραφίας καὶ Ἱστορίας, κυρίως μὲ τὴ μορφή μιᾶς ἐκμετάλλευσης μορφῶν τῆς προφορικῆς δημώδους φιλολογίας σὲ διαπραγμάτευση ἱστορικῶν ζητημάτων, ἔχει ἤδη ἀπασχολήσει τὴ λαογραφικὴ ἐπιστῆμη, ὡς τμῆμα τοῦ εὐρύτερου προβληματισμοῦ γιὰ τὴ σχέση τῆς Λαογραφίας μὲ τὶς ἄλλες συγγενικὲς τῆς ἐπιστῆμης¹. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ², ἀσχολεῖται τόσο μὲ τὶς λαογραφικὲς πηγές, κυρίως παραδόσεις καὶ τραγούδια, τῆς Ἐθνοῖστορίας ἐνὸς λαοῦ³, ὅσο καὶ μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὡς αἰτία ἢ ἀφειτηρία τροποποιήσεως ἢ ἐξαφανίσεως λαογραφικῶν στοιχείων. Ἀποτέλεσμα τῶν προβληματισμῶν αὐτῶν ὑπῆρξε ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου τῆς Ἐθνοῖστορίας (Ethnohistory)⁴, μὲ τὴ δημιουργία ἐπιστημονικῶν ἑταιρειῶν⁵ καὶ τὴν ἔκδοση ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν, ποῦ ἀποσκοπεῖ στὴ συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ ἐξέταση σχετικῶν προφορικῶν πληροφοριῶν, μὲ τὶς διάφορες παραλλαγές τους, συγκεντρωμένων κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ ἐπιτόπια ἔρευνα, μὲ *μικροῖστορικὸ* τὶς περισσότερες φορές χαρακτήρα⁶.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ W. R. Bascom, Folklore and Anthropology, «Journal of American Folklore» 66 (1953) 283, καὶ H. Jason, A Multidimensional Approach to Oral Literature, «Current Anthropology» 10 (1969) 413 κ.ἑξ. Πρβλ. Μ. Γ. Μερικλή, Οἱ θεωρητικὲς κατευθύνσεις τῆς Λαογραφίας μετὰ τὸ δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον, «Λαογραφία» 27 (1971) 30-23.

2. Ἐλ. Ἀλεξάκης, Σχέση Λαογραφίας καὶ Ἱστορίας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Σύλλογος Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ, Ἐπιστημονικὲς Ἀνακινώσεις (22-30 Νοεμβρίου 1979), Ἀθήνα 1984, σ. 85.

3. Βλ. σχετικὰ Γ. Ρ. Γκιζέλης, Οἱ παραδόσεις ὡς πηγὴ ἔθνοῖστορίας τῶν Ὁρακῶν, «Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου», Θεσσαλονικὴ 1976, σ. 45-55, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Βλ. σχετικὰ J. Vansina, De la tradition orale: Essai de Method Historique, Teruren 1961, καὶ A. R. Tippet, Aspects of Ethnohistory, Pasadena 1979· γιὰ τὰ ἀνακρίπτοντα μεθοδολογικὰ προβλήματα βλ. W. L. Montell, The Saga of Coe Ridge: A study in Oral History, Knoxville 1970.

5. Πρβλ. K. H. Scherín, The Future of Ethnohistory, «Ethnohistory» 23 (1966) 323 κ.ἑξ.

6. Βλ. ἐνδεικτικὰ D. M. Warren, The Use and Misuses of Ethnohistorical Data in the Reconstruction of Technian Bono (Ghana) History, «Ethnohistory» 23 (1976) 370, 374.

Ἡ λαογραφικὴ ἐπιστήμη ἔχει ἤδη διαπιστώσει ὅτι στὶς πηγές αὐτοῦ τοῦ εἴδους συνυπάρχουν ἕνας ἱστορικὸς πυρήνας καὶ κάποια παραμυθιακά μοτίβα καὶ φόρμουλες¹, καθὼς καὶ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀνάλογο ἑλληνικὸ ὕλικό, οἱ παραδόσεις μὲ παρόμοιου εἴδους πληροφορίες χρονολογοῦνται, κατὰ κανόνα, στὴν περίοδο 1770-1900, ἀναφερόμενες πολλὲς φορές σὲ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα². Τὸ περιεχόμενό τους ἀφορᾷ, κατὰ κύριο λόγο, γεγονότα, τόπους ἢ προσωπικότητες, ἀκόμη καὶ μὲ τὴ μορφή αὐτοβιογραφικῶν διηγήσεων τῶν πληροφορητῶν³.

Στὴ μελέτη πού ἀκολουθεῖ ἐξετάζονται ὀρισμένες ἱστορικές παραδόσεις ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία⁴, ὡς δείγματα τῆς ποιότητας ἀλλὰ καὶ τῆς θεματολογίας τοῦ πλοῦσιου σχετικοῦ ὕλικου, πού στὸ μεγαλύτερο του μέρος παραμένει ἀνέκδοτο, ἐνῶ καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ διατύπωση μερικῶν συνολικῶν παρατηρήσεων γύρω ἀπὸ τὶς νεοελληνικὲς δημώδεις ἱστορικές παραδόσεις.

Στὴν κατηγορία τῶν παραδόσεων πού δὲν ἔχουν παραμυθιακά μοτίβα καὶ φόρμουλες ἀνήκουν κυρίως παραδόσεις πού ἀναφέρονται σὲ ἱστορικά γεγονότα, μὲ ὕλικό του κατ' ἐξοχὴν ἀφορᾷ προέλευση τοπωνυμίων, συνοικισμῶν καὶ δημιουργία νέων οἰκιστικῶν μονάδων, συμβάντα τῆς τοπικῆς *μικροῖστορίας*⁵, μὲ προτίμηση σὲ ὅσα ἀφοροῦν τὶς σχέσεις ἀτόμων ἢ κοινοτήτων καὶ πληροφορίες σχετικὰ μὲ ἐξέχοντα ἄτομα κάθε κοινότητας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρακάτω ἀφήγηση ἀπὸ τὸ Βογατσικό Καστοριάς: *Τὰ ἑπτὰ χωριά ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται τὸ Μπουγκτσ'κὸ βρισκόνταν στὶς*

1. Ἐλ. Ἀλεξιάκης, ὁ.π., σ. 87.

2. Πρβλ. ΚΑ (= Κέντρον Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) χφ. 4091, σ. 163, 206 (Μέσα Μάνη, Ἐλ. Ἀλεξιάκης, 1978). ΚΑ χφ. 4095, σ. 217, 412. (Προσηλιακὴ Μάνη, Ἐλ. Ἀλεξιάκης, 1978)· πρβλ. Ἐλ. Ἀλεξιάκης, ὁ.π., σ. 87 καὶ σημ. 22. Γιὰ ἀντίστοιχα δημοτικὰ τραγούδια βλ. Στ. Κυριακίδης, Ἡ δημώδης ἑλληνικὴ ποίηση καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, «Λαογραφία» 12 (1938-48) 465 κ.ἐξ.

3. Βλ. Β. G. T r i g g e r, Brecht and Ethnohistory, «Ethnohistory» 22 (1975) 51-56· μὲ τὴ λαογραφικὴ ἀξία τῶν αὐτοβιογραφικῶν ἔχει ἀσχοληθεῖ καὶ ὁ Μ. Ἀλεξιάδης, Λαϊκὲς αὐτοβιογραφικὲς συνεντεύξεις (Δείγματα ἀπὸ τὴ Σορωνὴ Ρόδου), «Δωδεκανησιακὰ Χρονικά» 10 (1984) 38-53.

4. Γιὰ τὴ λαογραφικὴ ἔρευνα στὴ Μακεδονία βλ. Στ. Καρακάσης, Μουσικὴ ἀποστολὴ εἰς Χαλκιδικὴν (6 Αὐγ.-9 Σεπτ. 1959), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 11-12 (1958-59) 333-341. Ὁ Ἰδιος, Μουσικὴ ἀποστολὴ εἰς Χαλκιδικὴν (5 Ἰουλ.-4 Αὐγ. 1960), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 13-14 (1960-61) 362-373. Ὁ Ἰδιος, Μουσικὴ ἀποστολὴ εἰς τὴν περιφέρειαν Παγγαίου Μακεδονίας (4 Αὐγ.-2 Σεπτ. 1961), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 13-14 (1960-61) 421-430. Ἀγγ. Δευτεροῖος, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νομοῦ Φλωρῖνης (13 Αὐγ.-14 Σεπτ. 1964), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 17 (1964) 230-240.

5. Ἐλ. Ἀλεξιάκης, ὁ.π., σ. 87.

τοποθεσίες («Γκουλασιάνους»), («*Αη Δημήτρης*»), («Κατσάντοβο»), («Προυσήλιου»), («Πόρους»), («Κουτσούφλιαν»), («Παλιουκκλήσ»). «*Η παράδοση αναφέρει ότι το χωριό τὸ ὀνόμασαν ἔτσι ἀπὸ τὴ λέξη «Μπογάτσιο» ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι ἐφτιαξαν καλὲς «μπουγάτσες»*»¹ ἐπισημαίνεται ἐδῶ ἡ συνύπαρξη παραδόσεων διαφορῶν κατηγοριῶν, ἀπ' ὅσες παραπάνω ἐπισημάνθηκαν, καθὼς καὶ τοπωνυμικοῦ ὕλικου, ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ σὲ τοπωνομαστικὲς μελέτες².

Παρόμοια στοιχεῖα διαπιστώνονται καὶ στὴν ἀκόλουθη παράδοση ἀπὸ τὸ Γέρμα Καστοριάς, μὲ παράλληλη ἀναφορά καὶ μιᾶς ἐνοπλης σύγκρουσης ἀνάμεσα σὲ κατοίκους γειτονικῶν χωριῶν, γεγονὸς ποὺ ἀνήκει στὸ μικροῖστορικὸ πλαίσιο τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς: *Τὰ παλιότερα χρόνια τὸ χωριὸ τὸ λέγαν Λόσνιτσα. Συγκροτήθηκε ἀπὸ συνοικισμοὺς ποιμενικὸν στὶς τοποθεσίες «Κεράσσοβο», «Περάσια», «*Αη Λιά*», «*Αη Θουμᾶς*», «Κρανιά», «*τὸ Μπίλιας*», «*Μνημόρια*», «*Πάσχος*». Ἐκεῖ σφάχ'καν Σισανιώτες καὶ Λουνιτσῶτες τὶς Ἀποκριές*»³. φυσικὰ τὸ ὕφος κάθε καταγραφῆς ἀφορᾷ καὶ τὴ μέθοδο ποὺ κατὰ περίπτωσιν ἀκολουθήθηκε, γιὰ τὴν πιστὴ ἀποτύπωση τῶν λεγομένων ἢ τὴ χρησιμοποίησιν τῶν πληροφοριῶν κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ καταγραφέα.

Συχνὰ οἱ παραδόσεις αὐτὲς συμφύρονται μὲ παραμυθιακὰ μοτίβα, ἰδίως ὅταν περιέχουν ἀναφορὰς σὲ μυθικὰ γεγονότα, θρησκευτικὰ ἴδρυματα, διακεκριμένες προσωπικότητες μὲ μυθικὴ ὑπόστασιν καὶ γενικῶς θέματα ἐπιδεκτικὰ παρόμοιων συμφυρῶν. Ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀναφέρεται ἡ ἀκόλουθη παράδοση ἀπὸ τὸ Κωσταράζι Καστοριάς: *Ἐπάσχει παρὰ ὅσιν ὅτι στὴν περιοχὴ τοῦ παλαιοῦ χωριοῦ, τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὑπῆρχαν τρία μικρὰ χωριά χριστιανικὰ καὶ μὲ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, μὲ τὰ ὀνόματα «Σμίξη», «*Ἁγιά Ἄνω*» ἢ «*Παλιόσπιτα*» καὶ «*Κρανιά*»... Τὰ μικρὰ αὐτὰ χωριά γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς καταπίσεις τῶν Τούρκων ἀναγκάστηκαν ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ Κώστα Ρίζου, ἀρχηγοῦ τοῦ χωριοῦ Παλιόσπιτα, νὰ συμπτυχθοῦν σὲ ἓνα χωριό... Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ὁ Κώστας Ρίζος αἰεὶ διὰ ἓνα φῶς στοῦ μέρους ἀπ' αὐτὸν τὸ παλιὸ χωριό. Τῷ γλιπνὸν συνέχεια πούλλα βράδνα. Ἦταν εἰκόνημα τῶν Παναγίας. Τοῦ εἶπν στὰ τρία χωριά καὶ ἀποφάσαν νὰ χτίσιν ἡ ἐκκλησία. Ἰκεῖ χτίσαν καὶ τὸ χωριό»⁴. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ παράδοση γιὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ χωριοῦ συνδέεται μὲ τὸ*

1. ΚΑ χφ. 3806, σ. 387 (Βογατικὸν Καστοριάς, Αἴκ. Πολυμέρου, 1975).

2. Βλ. σχετικὰ Ἄ γ γ. Ἄ φ ρ ο υ δ ἄ κ η ς, Προβλήματα ἐιδολογικῆς κατάταξης τῶν τοπωνυμίων (ἐπεξεργασία μὲ ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ), «*Εἰδικὸγραφικὸν Δελτίον*» 17 (1991) 145-147.

3. ΚΑ χφ. 3806, σ. 471 (Γέρμας Καστοριάς, Αἴκ. Πολυμέρου, 1975).

4. ΚΑ χφ. 3806, σ. 145-146 (Κωσταράζι Καστοριάς, Αἴκ. Πολυμέρου, 1975).

στοιχείο του υπερφυσικού φωτός, το οποίο έπισημαίνει τη θέση εικό-
νων¹, έρειπίων ναών² ή λειψάνων αγίων³, γνωστό από πολλές παρόμοιες
παραδόσεις τόσο του έλληνικού⁴, όσο και των ύπολοιπων ευρωπαϊκών λα-
ών⁵. Η άνεύρεση, ύστερα από θαυματουργική ύπόδειξη του υπερφυσικού
φωτός, εικονίσματος της Παναγίας όδηγησε στην ίδρυση εκεί ναού και
συντέλεσε, κατά την παράδοση, στο συνοικισμό των τριών μικρών χωριών
σε ένα μεγαλύτερο. Δέν άποκλείεται να άπηχεΐται έδω ή ιστορική πραγ-
ματικότητα μιας εκμετάλλευσης τοπικών θρησκευτικών παραδόσεων και
στοιχείων της παραδοσιακής θρησκευτικότητας των κατοίκων της περιο-
χής από τον Κώστα Ρίζο, ώστε να πεισθούν οι κάτοικοι των τριών χω-
ριών να προβούν στο συνοικισμό, εκλαμβάνοντας το στοιχείο της άνευρε-
σης εικονίσματος ως υπερφυσική συγκατάθεση και συνδρομή στο έγχεί-
ρημά τους.

Κάποτε οι τοπικές ιστορικές παραδόσεις συνδέονται στενά με τις όνο-
μασίες οικισμών και τα τοπωνύμια κάθε περιοχής⁶, ως αίτιολογικές των
ιδιαιτεροτήτων των στοιχείων αυτών. Άναφέρεται, για παράδειγμα, παρά-
δοση για τη μετονομασία του χωριού Σμίξη Καστοριάς σε 'Αλμάνια, πού
άποδίδει τό γεγονός σε συμμετοχή των κατοίκων του οικισμού στη μάχη
της 'Αλαμάνας: *Οί κλέφτις πουλιμοΐσαν στην 'Αλαμάνια μαζί μί τον Διάκο.
Πήραν κι την τούρκικη σημαία κι την είχαν στον χουριό μέσα στην εκκλησία.
Τήν θ' μάμια μέσα σ'ν εκκλησία. Όντας κήρην ή εκκλησία τσ' Παναγίας κήρην
κι του λάβαρου*⁷. Στην παραπάνω περίπτωση ίσως μπορεί να διαπιστωθεί
και ή γνωστή τάση των παραδοσιακών άνθρώπων να έντοπίζουσι στην πε-
ριοχή τους όνομαστά ιστορικά γεγονότα ή να ύποστηρίζουσι τη συμμετοχή
σε αυτά είτε των ίδιων, είτε όσων σχετίζονται μαζί τους⁸.

Στήν κατηγορία των παραδόσεων, πού άναφέρονται σε συγκεκριμένες

1. Βλ. Άλ. Φλωράκης, Τήνος. Λαϊκός πολιτισμός, Άθήνα 1971, σ. 401-402.

2. ΚΛ χφ. 1330, σ. 199-200 (Χώρα Σάμου, Άδ. Κοιμώτου, 1970-71).

3. Μ. Γ. Βαρβούνης, Τό τραγούδι του έπισκόπου Φαναρίου Σεραφεΐμ, «Παρνα-
σός» 30 (1988) 197-216.

4. Μ. Γ. Βαρβούνης, Σαμιακή άγιολογική παράδοση, «Βυζαντινός Δόμος»
4 (1990) 73-75.

5. Βλ. σχετικά StTh. V 222.1 και StTh. F 552.2.

6. Πρβλ. Γ. Γσουκνίδα, Μικροτοπωνύμια, τοπική παράδοση και τοπική
ιστορία: ή περίπτωση ενός χωριού, «Όνομата» 11 (1987) 126.

7. ΚΛ χφ. 3806, σ. 146 (Κωσταράζι Καστοριάς, Αικ. Πολυμέρου, 1975).

8. Για τη βιωματικότητα αυτή των λαϊκών παραδόσεων βλ. Στ. Ημελλος, Λαο-
γραφικά 1. Δημώδεις παραδόσεις, Άθήνα 1988, σ. 7-10. Όϊδιο, Θρυλούμενα για τήν
άλωση και τήν έθνική άποκατάσταση, Άθήνα 1991, σ. 43. πρβλ. Δ. Σ. Λουκάτος,
«Όικεία βιώματα» στις καρπαθιακές άφηγήσεις παραμυθιών, «Καρπαθιακά Μελέται»
1 (1979) 57-61.

Ιστορικές προσωπικότητες, με ευρεία, λαϊκή κατά κανόνα, άπήχηση άπαντων τόσο οί άπλές ιστορικές παραδόσεις, όσο και παραδόσεις, που έχουν ύποστει συμφορμούς με μυθικά ή παραμυθιακά στοιχεία· συχνά μάλιστα παρατηρούνται και άποσχίδες (subtypes)¹ των παραδόσεων αυτών με άυτοτελή, ή μή, διαμόρφωση και μικρή ή μεγάλη εξάρτηση από άντιστοιχες γραπτές πηγές. Ό ρόλος δασκάλων και τοπικών λογίων χρειάζεται έπίσης έδω διερεύνηση, καθώς συχνά αυτοί μετέφεραν στην κοινότητα διηγήσεις, που άποτελούσαν προϊόντα μελέτης τους σε διάφορες πηγές ή τή σχετική με τό θέμα βιβλιογραφία, συντελώντας στην παραδοχή τους και τήν ένσωμάτωσή τους στο σύνολο τής προφορικής παραδόσεως τής περιοχής, μέσα στην όποία επιβίωσαν, γιά νά φτάσουν άργότερα νά καταγραφούν ως τμήματά της². Στην περίπτωση αυτή χρειάζεται λεπτομερής συγκριτική μελέτη, ώστε νά διασαφηνιστούν τά άνακύπτοντα προβλήματα.

Ένδεικτικά θά εξετασθούν παρακάτω τρεις παραδόσεις γιά τόν άγιο Κοσμά τόν Αιτωλό και τις περιοδείες του, από τή Δυτική Μακεδονία³. Καθώς πρόκειται γιά νεομάρτυρα με ιστορικά βεβαιωμένη δράση στον έλληνικό χώρο, οί παραδόσεις που τόν άφορούν⁴ παρουσιάζουν και ιστορικά ένδιαφέρον, άφου δέν πρόκειται γιά δημιουργήματα με μυθική ή συναξαριακή βάση, όπως κατά κανόνα συμβαίνει με τις παραδόσεις άγίων, που άνήκουν σε χρονικά προγενέστερες περιόδους⁵. Το έρευνητικό ένδιαφέρον έδω

1. Γιά τόν όρο βλ. Γ. Α. Μέγας, Το έλληνικό παραμύθι. Άναλυτικός κατάλογος τύπων και παραλλαγών κατά τό σύστημα Aarne-Thompson (FfC 184) 1. Μύθοι ζώων, Άθήνα 1978, σ. Χ.

2. Γιά τή διαδικασία αυτή βλ. Άλκ. Κυριακίδου-Νέστορος, "Η θεωρία τής έλληνικής Λαογραφίας. Κριτική άνάλυση, Άθήνα [1978], σ. 182· πρβλ. Στ. Κυριακίδης, "Η Λαογραφία και ή σημασία της. Τρεις διαλέξεις, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 28.

3. Γιά τις σχετικές με τήν περιοχή λαογραφικές έρευνες βλ. Άγγ. Δευτεραίος, "Εκθεσις λαογραφικής έρεύνης εις τήν περιοχήν βορείως τής Κοζάνης Δυτ. Μακεδονίας (7 Αύγ. - 1 Σεπτ. 1967), «Έπετηρίς Κέντρου Έρεύνης Έλληνικής Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 347-359. Ό Ιδίος, "Εκθεσις λαογραφικής έρεύνης εις τό χωρίον Σισάνιον του νομού Κοζάνης (15 'Ιουλ. - 3 Αύγ. 1968), «Έπετηρίς Κέντρου Έρεύνης Έλληνικής Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 379-391. Πρβλ. Κ. Σ. Κώνστας, Λαογραφικά περί τόν άγιο-Κοσμά τόν Αιτωλό, «Λαογραφία» 27 (1971) 217-218, 242.

4. Βλ. γιά παράδειγμα Κλ χφ. 3212, σ. 30 (Πύλη Τρικάλων, Άνν. Παπαμιχαήλ, 1967)· πρβλ. Άνν. Παπαμιχαήλ, "Εκθεσις λαογραφικής έρεύνης εις τήν έπαρχίαν Τρικάλων (16 Σεπτ. - 3 'Οκτ. 1967), «Έπετηρίς Κέντρου Έρεύνης Έλληνικής Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 310-311. Γιά τόν άγιο Κοσμά βλ. Φ. Μιχαηλόπουλος, Κοσμάς ό Αιτωλός, Άθήνα 1940, σ. 14, με τή σχετική βιβλιογραφία, και Αύγ. Καντιώτης, Άγιος Κοσμάς ό Αιτωλός, Άθήνα 1959^α, σ. 326-340, με άναφορές στά θαυματουργικά και προφητικά χαρίσματα του άγίου.

5. Γιά παρόμοιες τάσεις του ύπάρχοντος ύλικού βλ. Θ. Δετοράκης, Εισαγωγή στη σπουδή των άγιολογικών κειμένων, Ρέθυμνο 1985, σ. 60. Ό Ιδίος, "Επιβιώσεις άρ-

ἐπικεντρώνεται στη διάκριση ανάμεσα στο ιστορικό και το μυθικό στοιχείο, ὥστε νά διασαφηνιστεῖ ἡ ἔκταση καὶ ἡ μορφή τῶν ιστορικῶν δεδομένων.

Ἡ πρώτη παράδοση προέρχεται ἀπὸ τὴ Χρυσὴ Καστοριάς: *“Ὅταν πέρασε ἀπὸ τὸ χωριὸ μας ὁ ἅγιος Κοσμάς εἶπε ὅτι τὰ χωριά ποὺ θέλουν νά γλιτώσουν τὴ μαγία καὶ τὴν ὀργή τοῦ Θεοῦ νά φτιάξουν στοὺς δρόμους κοντὰ στὸ χωριὸ ἓνα ἴκονισμα. Δὲν ἐνθυμοῦμαι ὅμως τίνος στρατὸς θὰ περνοῦσε καὶ βλέποντας τὸ σταυρὸ καὶ τὸ ἴκονισμα στὸ δρόμο δὲν θὰ πείραζε τὸ χωριὸ¹. Πέρα ἀπὸ τὸ ιστορικὸ γεγονός τῆς διελεύσεως τοῦ ἁγίου ἀπὸ τὸ χωριὸ, σὲ κάποια περιοδεῖα του, στὴν παράδοση ἐμπλέκονται οἱ διηγήσεις γιὰ τὸ σταυρὸ ὡς ἀποτρεπτικὸ σύμβολο δαιμονικῶν ὄντων μὲ μαγικὴ δύναμη, ἀφοῦ σαφῶς μποροῦν νά διακριθοῦν δύο ἐπίπεδα, τὸ ιστορικὸ καὶ τὸ παραμυθιακὸ· στὸ δεύτερο ὁ ἐχθρικός στρατὸς παρουσιάζει στοιχεῖα δαιμονοποίησης, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς παραδόσεις², μὲ ἀποτέλεσμα νά ἀναγκάζεται σὲ ὑποχώρηση ἀπὸ τὸ σταυρὸ, ἢ τὸ εἰκόνισμα, ἀφήνοντας τὸ συγκεκριμένο χωριὸ ἀλώβητο.*

Τὸ θέμα τῆς τοποθέτησεως, μετὰ ἀπὸ θεϊκὴ συμβουλή, συμβόλου στὰ σπίατα ὀρισμένων μελῶν μιᾶς κοινότητος, ὡς ἀναγνωριστικὸ σημεῖο ἀποτρεπτικὸ τῆς συμφορᾶς ποῦ θὰ πληξεί τοὺς ὑπόλοιπους, φαίνεται νά ἔχει λόγια καταγωγή, προερχόμενο ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ ἀφήγησι τῆς παλαιοδιαθηκικῆς Ἐξόδου (12, 21-23, ἔκδ. Α. Rahlfs) γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς σφαγῆς τῶν τέκνων τῶν Αἰγυπτίων, μέσω τῆς σήμανσης τῶν οἰκιῶν μὲ τὸ αἷμα τοῦ ζώου ποῦ θὰ ἔσφαζαν: *Ἀπελθόντες λάβετε ὑμῖν ἑαυτοῖς πρόβατον κατὰ συγγενείας ὑμῶν καὶ θύσατε τὸ Πάσχα· λήψετε δὲ δεσμὴν ὑσσώπου καὶ βάραντες ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ παρὰ τὴν θύραν καθίξετε τῆς φλιᾶς καὶ ἐπ’ ἀμφοτέρων τῶν σταθμῶν ἀπὸ τοῦ αἵματος, ὃ ἐστὶν παρὰ τὴν θύραν· ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐξελεύσεσθε ἕκαστος τὴν θύραν τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἕως πρωῒ· καὶ παρελεύσεται κύριος πατάξαι τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ὄνεται τὸ αἷμα ἐπὶ τῆς φλιᾶς καὶ ἐπ’ ἀμφοτέρων τῶν σταθμῶν, καὶ παρελεύσεται κύριος τὴν θύραν καὶ οὐκ ἀφήσει τὸν ὄλεθρον εἰσελθεῖν εἰς τὰς οἰκίας ὑμῶν πατάξαι.*

Ἡ διήγησι αὐτὴ, ὡς ἀφήγησι κάποιου μέλους τῆς κοινότητος ποῦ

χαῖον μύθων στὰ βυζαντινὰ ἀγιολογικὰ κείμενα, «Παλιμνηστον» 2 (1986) 69-70· πρβλ. Ἄ γ γ. Δ ε υ τ ρ α ῖ ο ς, Λαϊκὰ παραδόσεις περὶ ὀσίου Νικάνωρος ἐκ Δυτικῆς Μακεδονίας, «Πρακτικὰ Β΄ Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου», Θεσσαλονίκη 1976. σ. 57-73.

1. ΚΑ χφ. 3177, σ. 6 (Ἄνθοχώριον Μετσόβου, Ἄνδρ. Στεφόπουλος, 1967).

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ Σ τ. Ἦ μ ε λ λ ο ς, Ἡ δαιμονοποίησης τῶν Σαρακηνῶν ἐν Κρήτῃ, «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἑρεῖνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 113-129 (=Λαογραφικὰ 1. Δημώδεις παραδόσεις, Ἀθήνα 1988, σ. 104-115), μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία· μεθοδολογικὲς ἀντιρρήσεις ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Ρ ω μ α ῖ ο, Ἡ δαιμονοποίηση τῶν Σαρακηνῶν, «Λαβύρινθος» 2 (1976) 65-76.

μετείχε της έκκλησιαστικής παιδείας, ίσως έγινε κτήμα και των ύπολοιπων μελδών, συνδυαζόμενη τόσο με τις παραδόσεις για την άποτρεπτική δύναμη του σταυρού¹, όσο και με τις ιστορικές αναμνήσεις για τη διέλευση του άγιου Κοσμά από την περιοχή και τη διδαχή του.

Το ίδιο θέμα υπάρχει και σε άλλες μακεδονικές δημόδεις παραδόσεις για τον άγιο Κοσμά², όπως η παρακάτω από τον "Άγιο Γεώργιο του νομού Γρεβενών: *Κάποτε, έδω και πολλά χρόνια, πολλές αγγούστιες έπεφταν στο χωριό "Άγιος Γεώργιος. Κάποτε πέρασε από 'κει ο Κοσμάς ο Αιτωλός και κοιμήθηκε κάτω 'πό 'να δέντρο, μιά έλιά. 'Επήγαν τότε σ' αυτόν οι κάτοικοι και του έβλεπαν από τί ύποφέρουν. Τότε ο Κοσμάς τους ζήτησε ένα σταυρό και του τον έδωσαν. Τον πήρε τον Σταυρόν και τον έβαλε στην κορφή του δέντρον, κάτω από 'κεινο το δέντρο που κοιμήθηκε, και τους έειπε, ότι, όσο ύπάρχει το δέντρο, δε θά πάθουν τίποτες. "Αν πέσει ο Σταυρός, τότε θά γίνει επανάσταση και θά διώξουν οι "Έλληνες τον Τοῦρκο. "Έτσι έπιασε ο σταυρός αυτός, γιατί το δέντρο μεγάλωσε και έσπασε η κορφή του και άρχισε η "Επανάσταση και διώξαν οι "Έλληνες τον Τοῦρκο"*. Παραδόσεις για σταυρούς που τοποθέτησε ο άγιος Κοσμάς με σκοπούς φυλακτικούς για όλόκληρο οικισμό ή περιοχή

1. Στον εύρωπαϊκό χώρο υπάρχουν αρκετές παρόμοιες παραδόσεις για το σταυρό που προστατεύει από δαιμονικά όντα (StTh. E 434. 8.1 από την 'Αγγλία [Er n. W. B a u g h m a n, «A comparative study of the Folktales of England and North America, Indiana University 1954]), για νεράιδες που φοβούνται το σταυρό [StTh. F 382.1 από την 'Αγγλία, τη Σκωτία, την Ουαλία, την 'Αμερική και την 'Ιρλανδία (Er n. W. B a u g h m a n, ό.π.)], για δαιμονικά όντα που δεν μπορούν να περάσουν από σταυρό [StTh. E 434.8 από την 'Ελβετία (J. J e g e r l e h n e r, *Sagen und Märchen aus dem Oberwallis*), Basel 1909] και την 'Ισλανδία (M. I. B o b e r g, *Motif-Index of early Icelandic Literature, København 1956]) και για τη μαγική δύναμη ενός ιεροῦ σταυροῦ [StTh. D 1719.6, από την 'Ιρλανδία]. Βλ. S t. T h o m p s o n, *Motif-Index of Folk Literature 2*, Copenhagen 1956, σ. 309, 453, και 3, Copenhagen 1956, σ. 78.*

2. Βλ. σχετικά 'Α μ. Π α π α σ τ α ύ ρ ο υ, 'Η Ζίτσα, γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της κομπολόως ταύτης της 'Ηπείρου, έν 'Αθήναις 1895, σ. 38. 'Α ν τ. Κ ε ρ α μ ό - π ο υ λ ο ς, Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι, έν 'Αθήναις 1931, σ. 75 σημ. Συχνά διατηρούνται στην προφορική μνήμη αναμνήσεις από το πέρασμα του άγιου από διάφορα χωριά (Χ ρ. 'Ε ν ι σ λ ε ι δ η ς, 'Η Πίνδος και τα χωριά της Σηλίου-Γρεβενά-Σαμαρίνα, 'Αθήναι [1951], σ. 122, και Β. Μ π α ρ ά ς, Το Δέλβινο της Βορείου 'Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές (έπιμ. Λ. 'Ι. Βρανούση), 'Αθήναι 1966, σ. 301), και από την προσέλευση των κατοίκων στά κηρύγματά του (Δ. Λ ο υ κ ό π ο υ λ ο ς, Στ' 'Αγραφα ένα ταξίδι, 'Αθήναι [1929], σ. 182-183).

3. ΚΛ χφ. 3027, σ. 238 ("Άγιος Γεώργιος Γρεβενών, "Αγγ. Δευτεραίος, 1966) πρβλ. 'Α γ γ. Δ ε υ τ ε ρ α ί ο ς, "Εκθεσις λαογραφικής έρεύνης εις περιοχάς Ν. Γρεβενών (25 'Ιουλ.-15 Αύγ. 1966), «'Επετηρίς Κέντρου 'Ερεύνης 'Ελληνικής Λαογραφίας» 18-19 (1965-66) 321-322.

υπάρχουν και άλλες, κυρίως από τη Μακεδονία¹ και την Ήπειρο², ενώ κάποτε επιδεικνύονται από τους κατοίκους των χωριών αυτών σταυροί που αποδίδονται στον άγιο³.

Κάποτε οι Ιστορικές παραδόσεις προσπαθούν να έρμηνεύσουν ή να κατανοήσουν γεγονότα της τοπικής Ιστορίας, αποδίδοντάς τα σε υπερφυσικά αίτια ή θεωρώντας τα άποτελέσματα προφητειών. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί παράδοση από την Αϊανή Κοζάνης για την καταστροφή των Σερβίων, κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο από τους Γερμανούς, που αποδίδει το γεγονός σε προφητεία του άγιου Κοσμά του Αιτωλού: *είδε τὰ Σέρβια και είπε: (Τί θὰ πάθετε!) και έτσι με τὴν Κατοχή κατεστράφηκαν, κἀηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς*⁴. Ὅσον μάλιστα ἀφορᾶ τὸν ἅγιο Κοσμά υπάρχουν πολλές σχετικές παραδόσεις για προφητείες του γύρω ἀπὸ τὰ ὅσα θὰ συνέβαιναν σὲ κάποια γεωγραφικὴ περιοχὴ⁵. Οἱ παραδόσεις αυτές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατηγορία τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων γιὰ ἁγίους, μπορούν νὰ ἐνταχθοῦν και στὶς Ιστορικές παραδόσεις⁶, ἀφοῦ ἀφοροῦν και τὴ *μικροϊστορία* τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς.

Οἱ μακεδονικὲς παραδόσεις που ἐξετάστηκαν παραπάνω, ἀφενὸς ἐπισημαίνου τὴν ἀνάγκη συστηματικῆς μελέτης τοῦ σχετικοῦ ὕλικου, ὥστε νὰ καιστοῦν ἐκμεταλλεύσιμες ἀπὸ τὴν Ιστορικὴ και λαογραφικὴ ἔρευνα και ἀφετέρου, με τὶς ὑποκατηγορίες που διαπιστώθηκαν, συντελοῦν στὴν πληρέστερη μελέτη και τὴ συμπλήρωση τοῦ συστήματος κατατάξεως τοῦ σχετικοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου⁷, με διακρίσεις που στηρίζονται στὸ ὑπάρχον ὕλικό, με τὶς ἰδιαιτερότητες και τὶς ἰδιομορφίες του κατὰ περιοχὴ.

M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΗΣ

1. Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεκτα λαογραφικά Μακεδονίας, «Λαογραφία» 6 (1917) 118, ἀπὸ τὸ Τσιράκιον Δυτικῆς Μακεδονίας, και Γ. Ἄ. Μέγας, Παραδόσεις περὶ ἀσθνεϊῶν, «Λαογραφία» 7 (1923) 516.

2. Κ. Φαλάιτις, Ὁ Ἅγιος Κοσμάς εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἡπειρωτικοῦ λαοῦ, ἐν Ἀθῆναις 1929, σ. 6. Β. Μπαράς, ὁ.π., σ. 301.

3. Ἄγγ. Δευτεραῖος, ὁ.π., σ. 322, εἰκ. 5. Πρβλ. Κ. Σ. Κώνστας, ὁ.π., σ. 242, με ἀντίστοιχη παράδοση ἀπὸ τὸ Τσιράκι Μακεδονίας.

4. ΚΛ χφ. 2959, σ. 186 (Νομός Κοζάνης, Ἄγγ. Δευτεραῖος, 1965) πρβλ. Ἄγγ. Δευτεραῖος, ὁ.π., σ. 320-321 σημ. 1· βλ. ἐπίσης Ἄγγ. Δευτεραῖος, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἔρευνῆς εἰς περιοχὰς τοῦ Νομοῦ Κοζάνης Δυτ. Μακεδονίας (9 Αὐγ. - 9 Σεπτ. 1965), «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρευνῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 18-19 (1965-66) 254.

5. Βλ. Π. Β. Πιάσχου, Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, Ἀθῆνα 1985, σ. 191-192 και 195-198.

6. Γιὰ παρόμοια προβλήματα κατὰταξης, που ὑπάρχουν και σὲ ἄλλες κατηγορίες παραδόσεων, βλ. Στ. Ἡμελλος, Λαογραφικά 1. Δημώδεις παραδόσεις, Ἀθῆνα 1988 σ. 51-59· πρβλ. Μ. Ιοαννίδου-Barbarigo, Classification des legendes populaires grecques, «Λαογραφία» 22 (1965) 179 κ.ἐξ.

7. Στ. Ἡμελλος, ὁ.π., σ. 53. γιὰ διαπιστώσεις παρομοίων ἀνεπαρκειῶν στὰ συστήματα κατὰταξης βλ. L. Schmidt, Vor einer neuen Ära der Sagenforschung, «Österreichische Zeitschrift für Volkskunde» 19 / 68(1965) 72-73.

SUMMARY

M. G. V a r v o u n i s, Popular historical traditions from West Macedonia.

This study examines popular traditions of West Macedonia, where there are preserved memories from various historical events concerning quarters of villages also events from the Turkish domination and Aghios Kosmas Aitolos. The study of these traditions with its partial conclusions, indicates the need of a systematic study of this material so that it may be of help to the historical as well as the folklore research, while the sub-divisions which are established, may be used for reviewing the present system of classification for the traditions of this category. The research of the local material and its gathering constitutes the first step of a Panhellenic overall study, while the specific study contributes to the historical and folkloric research of Macedonia.